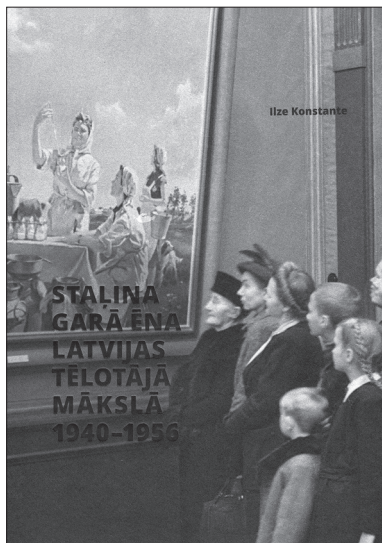

RECENZIJAS

Ilze Konstante. *Staļina garā ēna Latvijas tēlotājā mākslā 1940–1956*. Rīga: Neputns, 2017. 798 lpp.: il. ISBN 978-9934-565-26-7

Mūsdienu Latvijas sabiedrībā interese par padomju okupācijas perioda vēsturisko pieredzi joprojām ir selektīva. Šobrīd vislabāk zināmais piemērs ir tā saukto čekas maisu satura publiskošanas jautājums, kam pievērsta gan mediju, gan interneta portālu lasītāju uzmanība. Akadēmisko pētnieku balss kopējā kņadā nereti nav dzirdama vai kaut kādu iemeslu dēļ pazūd, nesasniedzot plašākas auditorijas ausis, tomēr pētniecība turpinās. Sabiedrības ambivalento attieksmi pret padomju perioda izvērtējumu, kurā sakāpināta interese par Valsts drošības komitejas aģentu vārdiem sadzīvo ar pēkšņu amnēziju, tiklīdz runa ir par personiski svarīgiem pagātnes notikumiem, intervijā presei ir atzīmējusi arī recenzējamās monogrāfijas autore, mākslas vēsturniece Ilze Konstante: “Cilvēkiem ir nepatīkami runāt par neērtām lietām [...], jo tad it kā viņas iepriekšējā laika autoritātēs, kas sevi parādījušas kā ļoti talantīgas. Un tad rodas jautājums – kuros gados tad viņi bija īsti?”¹ Tātad runa ir par vēsturisko personu atbildību par savu rīcību tālaika situācijā un arī par to, kā viņu rīcības motīvus un rezultātus vērtē šodien.

Šis jautājums Ilzes Konstantes grāmatā ir uzdots tieši un precīzi, nebaidoties no sekām un arī neiegrimstot savstarpējo rēķinu kārtošanā ar atpakaļejošu datumu. “Staļina garā ēna” netiecas kādu atmaskot vai, gluži otrādi, attaisnot, nedz arī nostāties šķietami neitrāla novērotāja ērtajā pozīcijā. Ilzes Konstantes pētījums ir pārsteidzošs mūsdienu post-

¹ Vilnis Vējš. Dzēšot ēnu. Intervija ar mākslas vēsturnieci Ilzi Konstanti. *KDi*, 08.02.2018. Pieejams: <https://www.diena.lv/raksts/kd/intervijas/intervija-ar-makslas-vesturnieci-ilzi-konstanti.-dzesot-enu-14190634> (skatīts 10.08.2018.).

modernajai (vai t.s. postpatiesības laikmeta) situācijai, jo tas parāda objektīvas pētniecības iespējas tajās robežās, kādas vēsturnieka darbam nosaka pieejamais avotu materiāls un paša vēlēšanās vai drosme uzdot tam jautājumus. Kā savulaik formulēja Marks Bloks (*Marc Bloch*, 1886–1944), tieši šāda drosme ir galvenais priekšnoteikums tam, lai vēstures izpētē pārietu no datu vākšanas pie vēsturiska skaidrojuma.²

Vēstures izpēte nav atraujama no sabiedrības attieksmes pret savu pagātņi, tādēļ padomju režīma īstenotās politikas izvērtējums arī Latvijas historiogrāfijā nav vienmērīgs. Politisko represiju dokumentēšana un to radīto zaudējumu apzināšana ir bijusi vēsturnieku uzmanības lokā jau kopš valsts atjaunošanas pagājušā gadsimta 90. gadu sākumā. Apkopojot mutvārdu vēstures avotu liecības, LU Filozofijas un socioloģijas institūta pētnieki ir savākuši unikālu informāciju par dažādiem ikdienas dzīves aspektiem padomju laikā un Latvijas iedzīvotāju attieksmi pret šo periodu. Gandrīz trīsdesmit gadu laikā apzinātais un izpētītais avotu materiāls tiek papildināts un veido pamatu turpmākajiem pētījumiem. Taču daudzas padomju laika sociālās dzīves sfēras Latvijas historiogrāfijā joprojām nav aplūkotas nemaz vai arī pētnieku trūkuma un pārslozdes dēļ ir skartas tikai daļēji. Pie šādām tēmām patlaban pieder arī kultūrpolitikas vēsture Latvijas PSR. Līdz pat 21. gadsimta sākumam, kad parādījās pirmie apkopojšie pētījumi,³ kā arī atsevišķām Staļina laika kultūrpolitikas nozarēm veltīti raksti,⁴ Latvijas mākslas vēsture bija vienīgā izpētes joma, kas jau tolaik varēja lepoties ar savu historiogrāfiju

² Žaks Legofs (2011). Priekšvārds. No: Marks Bloks. *Vēstures apoloģija jeb vēsturnieka amats*. Rīga: Zvaigzne ABC, 26. lpp.

³ Sk.: Daina Bleiere (2000). Kultūrpolitika Latvijā 1953.–1958. gadā. No: Jānis Bērziņš (sast.). *Vēsturnieks profesors Dr. phil. LZA ārzemju loceklis Andrievs Ezergailis: bibliogrāfija, darbabiēdru veltījumi 70 gadu jubilejā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 121.–158. lpp.; Ilgvars Butulis (2004). Padomju kultūrpolitikas aspekti dažos latviešu padomju preses izdevumos (1945–1949). No: Dzintars Ērglis (sast.). *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā = Totalitarian Occupation Regimes in Latvia in 1940–1964*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 427.–441. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13).

⁴ Piemēram: Jana Dreimane (2000). Kultūrpolitika Latvijā un tās izpausmes bibliotēku darbībā (1945–1953). No: Jana Dreimane (sast.). *Starptautiskā konference "Latviešu grāmata un bibliotēka, 1525–2000": Materiālu krājums*. 2. sēj. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka, 95.–109. lpp.; Inta Rasa (2006). Pirmie pasākumi kultūrizglītības darba organizēšanā Latvijā okupācijas apstākļos 1945.–1953. gadā. No: Anita Horsta (red.). *Laiks. Kultūra. Izglītība: Raksti*. 1. izdevums. Rīga: Latvijas Kultūras koledža, 31.–43. lpp.

šajā jautājumā. Tās lietpratīgs raksturojums kopā ar pārskatu par izmantotajiem Latvijas Nacionālā arhīva Latvijas Valsts arhīva materiāliem sniegts recenzējamās monogrāfijas sākumā ievietotajā “Līdzšinējo pētījumu apskatā” (11.–25. lpp.), ko var izmantot arī kā ceļvedi jaunu pētījumu uzsākšanai.

Ilzes Konstantes pētījums aptver sešpadsmit gadus ilgu laika posmu, kas atspoguļots trijās grāmatas pamatnodaļās. Katrā no tām secīgi aplūkota nozīmīgāko tēlotājas mākslas institūciju: Latvijas PSR Mākslinieku savienības, Valsts Mākslas akadēmijas un mākslas muzeju darbība noteiktā laika posmā. Tas padara pētījumu konsekventu, labi pārskatāmu un strukturētu, ļaujot lasītājam orientēties tajā “institucionālajā ietvarā”, kura robežās autore atklāj atsevišķu personu lomu tēlotājas mākslas dzīves notikumos.

Monogrāfijas pirmā nodaļa (27.–159. lpp.) ir veltīta līdz šim maz pētītajiem sovetizācijas procesiem pēc Latvijas okupācijas 1940. un 1941. gadā. Kaut gan šis laika posms bija salīdzinoši īss, Konstante pirmajā nodaļā ir panākusi teicamu līdzsvaru starp vispārējo situācijas raksturojumu un tiem pārveidojumiem, ko padomju vara veica tēlotājas mākslas dzīves organizācijā, kuras “valstiskošanu” trīsdesmito gadu otrajā pusē jau bija veikusi autoritārā režīma valdība. Jāatzīmē, ka kultūras politikas veidošana atbilstoši komunistiskajai ideoloģijai, tāpat kā Latvijas teritorijas militārā, politiskā un ekonomiskā kontrole, bija viens no sovetizācijas instrumentiem, kas tika sekmīgi pielietots arī pēc padomju okupācijas režīma atgriešanās 1944.–1945. gadā.⁵ Attiecīgi Latvijas PSR historiogrāfijā šis process tika attēlots izteikti apoloģētiskā⁶ un deskriptīvā⁷ veidā, tādēļ mūsdienās šos darbus var izmantot kā piemērus tam, kāda bija kultūras sovetizācijas oficiālā, Latvijas Komunistiskās partijas (LKP) sankcionētā interpretācija. Par tās patiesajiem mērķiem un rezultātiem padomju laika publikācijās līdz pat Mihaila Gorbačova “pārbūves” periodam atrodamas vien netiešas un piesardzīgas norādes. Arī

⁵ Erwin Oberländer (2003). *Sovetizācijas instrumenti 1939./40. gadā un pēc 1944./45. gada*. No: Iveta Šķiņķe (sast.). *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: politika un tās sekas = The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 50.–58. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9).

⁶ Jānis Ostrovs (1960). *Kultūras revolūcija Latvijā (1940–1960)*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība, 348 lpp.

⁷ Elmārs Pelkaus (1983). *Sociālistiskās kultūras izveide. Latvijas Komunistiskās partijas darbība sociālistiskās kultūras revolūcijas īstenošanā 1940–1959*. Rīga: Avots, 247 lpp.

mūsdienu Krievijas historiogrāfijā pagaidām nav apkopojoša darba par padomju kultūras politiku, lai gan mazākā mērogā tiek pētīti atsevišķi tās aspekti, sākot ar divdesmitajiem gadiem un beidzot ar Ņikitas Hruščova valdīšanas laiku piecdesmitajos gados un sešdesmito gadu sākumā.⁸ Šādā kontekstā “Staļina garā ēna” iegūst papildu nozīmi, jo padomju varas kontrole tēlotājas mākslas jomā parāda reālā sovetizācijas mehānisma darbības kopējos principus.

Tomēr daudz lielākā mērā nekā 1940.–1941. gada notikumi Latvijā par *terra incognita* mūsdienās uzskatāma to latviešu mākslinieku darbība un liktenis, kuri dažādos apstākļos nonāca vai paši devās evakuācijā uz Padomju Savienību pēc kara sākuma ar Vāciju. Šī tēma aplūkota grāmatas otrajā nodaļā (161.–193. lpp.). Neraugoties uz nelielo apjomu un ģeogrāfisko “pārceļšanos” ārpus Latvijas teritorijas, otrā nodaļa ir loģiski saistīta ar kopējo vēstījuma struktūru. Pirmkārt, tāpēc, ka daļa no evakuētajiem padomju aktīvistiem, piemēram, Mākslinieku savienības sekretārs Herberts Līkums (1902–1980), turpināja pildīt savus ierēdņa pienākumus arī pēc kara. Otrkārt, šī nodaļa satur unikālu informāciju par māksliniekiem, kas kara laikā dienēja Sarkanajā armijā, un par to, kādu lomu latviešu profesionālās mākslas saglabāšanai šajos apstākļos paredzēja LKP un nominālā Latvijas PSR valdība, pildot “vecākā brāļa” norādījumus un gatavojoties atkārtotai Latvijas sovetizācijai.

Tas ir monogrāfijas nākamās, trešās nodaļas temats, kas veltīta Staļina kulta un “atkušņa” periodam (195.–581. lpp.). Viena no galvenajām šī perioda iezīmēm, kam pievērsta uzmanība arī citu autoru agrāk publicētajos pētījumos,⁹ ir Mākslinieku savienības – un Latvijas mākslinieku vides vispār – ideoloģiskā tīrīšana. Konstantes detalizētais pētījums atklāj, kā tas notika, izmantojot Staļina laika metodes, kas ietvēra t.s. kritikas un paškritikas kampaņas, Mākslinieku savienības biedru un kandidātu pārreģistrāciju, dažādu pārbaudes un uzraudzības komisiju vizītes no Maskavas un pārbaudītu kadru iesūtīšanu gan Mākslinieku savienībā, gan Valsts Mākslas akadēmijā (muzejus šis process skāra

⁸ Sk. rakstu krājumu: Irina Glushchenko, Vitalii Kurenii (red.) (2013). *Vremia, vpered! Kul'turnaia politika v SSSR*. Moskva: Izdatel'skii dom Visshei shkoly ekonomiki, 268 lpp., īpaši 12.–63. lpp.

⁹ Līdzās monogrāfijas literatūras apskatā minētajām publikācijām var atzīmēt rakstu, kurā aplūkota 1952. gadā LPSR Valsts Mākslas akadēmijā organizētā kampaņa pret mākslinieku Jēkabu Bīni (1895–1955), sk.: Māris Brancis (1995). Daži totalitārisma perioda latviešu kultūras aspekti. J. Bīnes lekcija par ornamentu. *Latvijas Arhīvi*, 3, 84.–93. lpp.

mazāk), kā arī allaž aktuālo “latviešu buržuāzisko nacionālistu” tvarstīšanu, kas piešķirā tīrīšanai arī etnisko aspektu. Pateicoties Ilzes Konstantes darbam, pētnieku rīcībā ir bagātīgs izziņas materiāls, kuru turklāt ir iespējams salīdzināt ar akadēmiķa Jāņa Stradiņa pētījumiem¹⁰ par padomju un nacistu represijām pret Latvijas zinātniekiem. Tādējādi Konstantes monogrāfija būtiski paplašina priekšstatus par okupācijas varas politiku attiecībā ar Latvijas inteliģenci.

Šo attiecību pamatā bija taktika, kuru mākslas vēsturnieks Konstantīns Sokolovs raksturojis, izmantojot semantiski ietilpīgo “savienības un cīņas” metaforu.¹¹ Tā dēvēto radošo savienību uzdevums PSRS jau kopš trīsdesmito gadu vidus bija organizēt un kontrolēt ne tikai mākslinieku darbu, bet lielā mērā arī viņu dzīvi, nodrošinot darbam nepieciešamos apstākļus vai arī gluži otrādi – liedzot to pieejamību personām, kuras režīms uzskatīja par nevēlamām vai bīstamām. Kaut gan Sokolovs aplūko periodu pēc 1953. gada, viņa formulētā metafora attiecas uz visu Padomju Savienības pastāvēšanas laiku. Tās ietekme labi redzama arī Latvijas tēlotājas mākslas ikdienā Staļina valdīšanas gados. Ilze Konstante parāda, kā 1940. gadā mākslinieku aprindās nereti sastopamo naivumu par padomju varas mērķiem (41. lpp.) jau pavisam drīz nomaina labprātīgs konformisms. Piemēram, 1944. gada jūlijā LK(b)P CK birojs saņēma 32 pieteikumus konkursam par Latvijas PSR himnas teksta un mūzikas sacerēšanu (191.–192. lpp.). Taču bija arī medaļas otra puse – padomju varas cīņa ar tiem māksliniekiem, kuru nostāja vai biogrāfija, īpaši darbība Latvijas Republikā un arī vācu okupācijas laikā, kļuva par iemeslu represijām pret viņiem. Grāmatu noslēdz nodaļa “Likteņbiedri: liecības un liecinieki” (583.–764. lpp.), kas sniedz iespējami pilnīgas ziņas par 63 Latvijas māksliniekiem, kuri piedzīvoja padomju režīma represijas, kas dažiem no tiem beidzās ar nāvessodu,

¹⁰ Sk.: Jānis Stradiņš (2004). Totalitāro okupācijas režīmu represijas pret Latvijas zinātni un akadēmiskajām aprindām (1940–1945). No: Dzintars Ērglis (sast.). *Totalitārie okupācijas režīmi Latvijā 1940.–1964. gadā = Totalitarian Occupation Regimes in Latvia in 1940–1964*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 130.–164. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 13); Jānis Stradiņš (2007). Staļina režīma attieksme pret Latvijas zinātniekiem un akadēmiskajām aprindām (1944–1953). No: Dzintars Ērglis (sast.). *Okupētā Latvija 1940–1990 = Occupied Latvia 1940–1990*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 408.–448. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 19).

¹¹ Konstantin B. Sokolov (2007). *Khudozhestvennaia kul'tura i vlast' v poststalinskoi Rossii: soiz i bor'ba (1953–1985 gg.)*. Sankt-Peterburg: Nestor-Istoria, 478 lpp.

cietiņiem – ar izsūtījumu vai, kā grafiķa Jāņa Plēpja (1909–1947) gadījumā, ar novešanu līdz pašnāvībai.

Lasot šo cilvēku biogrāfijas, jādomā par to, kā okupētās Latvijas situācija bija saistīta ar Staļinisma politiku Austrumeiropas valstīs, kas nokļuva PSRS ietekmē pēc Otrā pasaules kara. Raksturīgs piemērs ir poļu modernista gleznotāja un dizainera Vladislava Stšemiņska (*Władysław Strzemiński*, 1893–1952) liktenis, kas attēlots kinorežisora Andžeja Vajdas (*Andrzej Wajda*, 1926–2016) pēdējā, 2016. gadā uzņemtajā filmā “Pēcattēls” (nosaukums poliski: *Powidoki*, angliiski: *Afterimage*), parādot sociālistiskās valsts attieksmi pret izcilu avangarda mākslinieku, kurš atteicās pielāgoties sociālistiskā reālisma prasībām.¹² Ne mazāk svarīga loma padomju mākslas politikā līdzās profesionālās vides ideoloģiskajai tīrīšanai bija sociālistiskā reālisma koncepcijai, kas bija viens no šīs tīrīšanas instrumentiem. Staļinisma perioda māksla bija padomju ideoloģijas iemiesojums gluži burtiskā nozīmē, un sociālistiskā reālisma uzdevums nebija šo ideoloģiju aprakstīt vai attēlot. Padomju sociālisms reāli pastāvēja tikai šīs koncepcijas ietvaros, līdz ar to sociālistiskais reālisms no mākslas teorijas pārvērtās par varenu sociālās kontroles līdzekli.¹³ Citiem vārdiem sakot, sociālistiskā reālisma metode “Staļina valdīšanas gados tika izkopta par varenu rungu spītnieku savaldīšanai un nepakļāvīgo iznīcināšanai. Ar tās palīdzību varēja izcīnīt valsts pasūtījumus (naudu) sev un saviem draugiem, amatus un titulus.”¹⁴ Ilzes Konstantes grāmatā attēlota šīs rungas darbība praksē, turklāt nepadārot to abstraktu, bet parādot konkrētu cilvēku dalību šajos procesos.

Atšķirībā no Latvijas vēstures rakstīšanā līdz šim ierastās pieejas autore neatdala atsevišķi periodu no Staļina nāves 1953. gadā līdz destalinizācijas sākumam pēc PSKP XX kongresa 1956. gadā, aplūkojot visu laikmetu kopumā vienas nodaļas ietvaros. Tādējādi ir labāk redzama Komunistiskās partijas politikas pēctecība un tas, ka jauno mākslinieku mēģinājumi 1956. gadā paplašināt atļautā robežas padomju estētikā bija daļa no režīma liberalizācijas. Kā atzīmējusi Daina Bleiere, “PSRS politiskā vadība pēc Staļina nāves negrasījās mainīt pamatprincipus valsts

¹² Paldies kolēģei Rudītei Kalpiņai par norādi uz šo kinodarbu. Recenziju par filmu sk.: J. Hoberman. The End of an Artist. *New York Review of Books*, 17.05.2017. Pieejams: <https://www.nybooks.com/daily/2017/05/17/the-end-of-an-artist-afterimage-wajda/> (skatīts 10.08.2018.).

¹³ Evgenii Dobrenko (2007). *Politekonomiia socrealizma*. Moskva: Novoe literaturnoe obozrenie, 587 lpp., šeit 34.–47. lpp.

¹⁴ Zigurds Konstants (1989). Staļina garā ēna jeb “sit savējos”. *Māksla*, 2, 8. lpp.

un kultūras attiecībās. Tomēr politiskā liberalizācija izvirzīja jautājumu, ciktāl var liberalizēt kultūru. Atbilde tika atrasta empīriskā ceļā.”¹⁵ To pilnībā apstiprināja notikumu attīstība pēc nacionālkomunistu sagrāves LKP vadībā 1959. gadā.

Mākslas vēsturnieces Ilzes Konstantes monogrāfija par tēlotājas mākslas dzīvi Latvijā no 1940. līdz 1956. gadam ir vienlaikus likum-sakarīgs turpinājums jau 80. gadu nogalē iesāktajam darbam un arī jauns, izcils sasniegums padomju okupācijas laika sākuma posma izpētē. Monogrāfijas vērtība ir atzīta arī mākslas kritiķu vidē,¹⁶ šeit jāpievieno vēl daži secinājumi. Pirmkārt, Ilzes Konstantes pētījums satur apjomīgu izziņas materiālu, kas pirmo reizi nonāk historiogrāfijas aprītē – plaši un lietpratīgi autore izmantojusi Padomju Latvijas mākslas dzīvi regulējošo iestāžu lietvedības dokumentāciju, mākslinieku saraksti, laikabiedru publicētās un nepublicētās atmiņas. Tomēr milzīgais avotu klāsts nav padarījis tekstu shematisku vai faktoloģiski pārblīvētu, autore vēstījums ir lakonisks un koncentrēts, veiksmīgi izvairoties no dažkārt sastopamās aizraušanās ar pārāk plašiem arhīvu dokumentu citātiem. Otrkārt, šīs grāmatas akadēmiskā kvalitāte, domājams, padarīs to par standarta darbu padomju kultūras politikas pētniecībā Latvijā arī nākotnē. Kritiski raugoties, “Staļina garā ēna” būtu ieguvusi, ja laikmeta konteksts būtu iezīmēts izteiktāk. Ņemot vērā monogrāfijā iekļauto faktu materiāla klāstu, ir saprotams, ka vēl paplašināt grāmatas apjomu būtu problemātiski.

Vēsturiskās situācijas raksturojums Latvijā šajā monogrāfijā balstās korektos pētījumos, taču vietumis būtu vēlami precizējumi. Pēc Staļina nāves viņa iespējamā pēcteča Lavrentija Berijas uzsāktā plašā un straujā liberalizācijas politika vērtēta pārāk ideālistiski, jo Berijas mērķis nebija kļūt “par citu tautību aizstāvi pret krievisko centru” (219. lpp.). Staļina varas mantinieku uzskati tā dēvētajā nacionālo attiecību jautājumā nebija saistīti ar kaut vai teorētiskām padomju valsts etnopolitikas reformēšanas iecerēm, tie bija situatīvi un izrietēja no cīņas par varu un personiskajiem konfliktiem starp tās dalībniekiem.¹⁷ Lai iegūtu priekš-

¹⁵ Bleiere. Kultūrpolitika Latvijā 1953.–1958. gadā, 126. lpp.

¹⁶ Santa Mičule-Hirša. Ēnu valstības protokoli. *Satori*, 07.03.2018. Pieejams: <https://www.satori.lv/article/enu-valstibas-protokoli> (skatīts 10.08.2018.).

¹⁷ Aldis Bergmanis (2003). Politiskās pārmaiņas Latvijā 1953. gadā. No: Iveta Šķiņķe (sast.). *Padomju okupācijas režīms Baltijā 1944.–1959. gadā: Politika un tās sekas = The Soviet Occupation Regime in the Baltic States 1944–1959: Policies and their Consequences*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 109.–118. lpp., šeit 111. lpp. (Latvijas Vēsturnieku komisijas raksti, 9).

rocības cīņā par varu, Berija izmantoja t.s. nacionālo republiku komunistiskās elites neapmierinātību ar Maskavas piekopto centralizācijas politiku, taču tas bija tikai taktisks gājiens, kuru pēc Berijas aresta iero-bežotā apjomā īstenoja viņa sāncensis Hruščovs.

Kritiski jāvērtē arī mūsu sabiedrībā visai izplatītais priekšstats par piecdesmito gadu nacionālkomunistiem kā vienotu iekšējo opozīciju padomju režīmam Latvijā. Autore raksta: “Latvijas PSR Ministru padomes priekšsēdētāja vietnieks Eduards Berklavs ar domubiedriem [...] Latvijas augstākajā pārvaldē iesāka mērķtiecīgu darbību pret rusifikāciju un saimnieciskās dzīves pakļaušanu Maskavas diktātam” (223. lpp.). Šāds priekšstats ir lielā mērā paša Eduarda Berklava radīts astoņdesmito gadu beigās, kad viņš sāka politisko darbību Latvijas Nacionālajā neatkarības kustībā. Nacionālkomunistu darbība bija iespējama tikai Maskavas atļautajās robežās,¹⁸ turklāt viņu vidū nebija vienprātības par turpmākajiem politikas virzieniem, nebija arī kaut kādas vienotas Latvijas PSR attīstības koncepcijas. Savukārt Eduardu Berklavu par nosacītās nacionālkomunistu grupas vai “frakcijas” līderi 1959. gadā mēģināja padarīt Arvīds Pelše (1899–1984), kuram nacionālkomunistu apkarošana bija nepieciešama savas personiskās karjeras dēļ.¹⁹

Īpaši jāizceļ teksta valodas kvalitāte – grāmata ir uzrakstīta saistoši, un autore literārais stils padara to viegli un aizraujoši lasāmu. Grāmatas monumentālais formāts ir īsti atbilstošs tajā aplūkotā laikmeta estētikai, taču ārkārtīgais informācijas apjoms lasītāju nenomāc un orientēšanos tekstā atvieglo personu rādītājs. Būtiska nozīme ir izcilajai ilustrāciju kvalitātei, kā arī to izvietojumam un tematiskajai daudzveidībai: līdzās mākslas darbu reprodukcijām redzami laikmetam raksturīgi plakāti, nozīmīgāko dokumentu un preses publikāciju kopijas.

Ar Ilzes Konstantes monogrāfijas publikāciju izdevniecība “Neputns” turpina jau agrāk uzsākto Latvijas tēlotājas mākslas vēstures

¹⁸ Bijušā LPSR kultūras un ārlietu ministra Voldemāra Kalpiņa (1916–1995) atmiņās ir minēta epizode par LKP CK pirmā sekretāra Jaņa Kalnbērziņa (1893–1986), LPSR Augstākās padomes Prezidija priekšsēdētāja Kārļa Ozoliņa (1905–1987) un Ministru padomes priekšsēdētāja Viļa Lāča (1904–1966) vizīti pie Hruščova 1956. gada 26. decembrī, kuras gaitā PSRS vadītājs atļāvis republikā īstenot liberālāku politiku ekonomikā un latviešu valodas lietojumā oficiālajā lietvedībā. Sk.: Voldemārs Kalpiņš. 1959. gads. Toreiz apsūdzētā liecība: 4. turpinājums. *Cīņa*, 31.08.1989., 3. lpp.

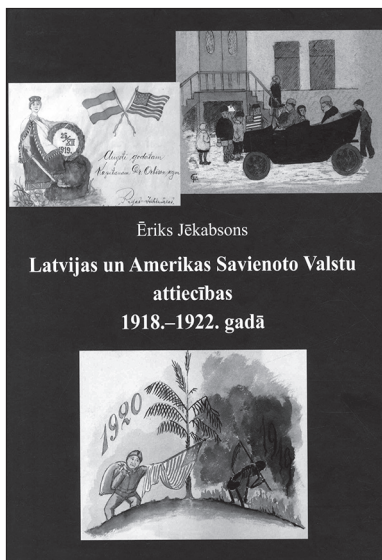
¹⁹ Daina Bleiere (2016). Nacionālkomunisms Latvijā (20. gadsimta 50. gadi) – dažas pētniecības problēmas. *Latvijas Vēstures Institūta Žurnāls*, 4, 113.–139. lpp., šeit 121.–125. lpp.

izpētei veltīto kapitāldarbu izdošanu (2005. gadā klajā nāca *Dr. art. Jāņa Kalnača darbs*²⁰), un tagad varam teikt, ka lūzuma periods Latvijas mākslas norisēs 20. gadsimta 40. un 50. gados ir atspoguļots, sniedzot bagātīgu informāciju par cilvēkiem, institūcijām un procesiem šajā traģiskajā laika posmā. Cerams, ka šiem pētījumiem sekos citi, piemēram, par latviešu mākslas ceļiem trimdā kopš Otrā pasaules kara beigām.

Mārtiņš Mintauris

Ēriks Jēkabsons. *Latvijas un Amerikas Savienoto Valstu attiecības 1918.–1922. gadā*. Rīga: Latvijas vēstures institūta apgāds, 2018. 831 lpp.: il. ISBN 978-9984-824-49-9

Vēstures doktors, LU profesors Ēriks Jēkabsons, vairāk nekā 20 grāmatu autors (četras no tām izdotas ārzemēs), nesen publicējis plaša apjoma monogrāfiju par Latvijas un ASV attiecībām četru gadu laikā pēc Pirmā pasaules kara. Šim karam, no kura mūs šķir jau vesels gadsimts, manuprāt, Latvijas valsts un latviešu tautas vēsturē ierādāma nozīmīgāka vieta nekā Otrajam pasaules karam. Savukārt grāmatā aplūkotajā laikā kā turpinājums Pirmajam pasaules karam tika izcīnīts Neatkarības karš, sagaidīta bēgļu atgriešanās karadarbības izpostītā un svešu armiju izlaupītā zemē, turklāt galu galā izšķīrās pašas Latvijas liktenis. Tolaik Latvijai ļoti nepieciešama bija Rietumu sabiedroto lielvalstu, ieskaitot ASV, palīdzība un atbalsts, kas arī tika saņemts. Vienlaikus soli pa solim veidojās abu pušu starpvalstu attiecības. Par visu to līdz šim mūsu sabiedrības zināšanas bija visai nepietiekamas, bet nu ir iespēja tās ievērojami papildināt.

²⁰ Jānis Kalnačs (2005). *Tēlotājas mākslas dzīve nacistiskās Vācijas okupētajā Latvijā 1941–1945*. Rīga: Neputns, 304 lpp.